

روش تدوین طرح‌های پژوهشی

■ غلام‌حیدر نیکخوا

پژوهشگر و کارشناس ارشد روان‌شناسی عمومی

■ کامران، فریدون. روش تدوین طرح‌های پژوهشی، تهران: استادپار، ۱۷۰، ۱۳۸۸، ص، شابک: ۹۸-۹-۹۸-۷۷۸۳-۹۶۶-۹۷۸

امروزه بر همگان روشن است که پژوهش بنیان تمام علوم است. بدون شک علم برای آنکه بتواند پویایی خود، را حفظ کند، باید پیوسته گستره خود را در زمینه‌های مختلف افزایش دهد. نیز در صدد حل مسائل و معضلات برآید. بدین ترتیب برای نیل به این دو مهم، پژوهش قطعاً نقشی کلیدی خواهد داشت. از رهگذر پژوهش و تجربه است که ناآزموده در بوتۀ آزمایش قرار می‌گیرد و در تاریکی ناآگاهی، بارقه روشن اکتشاف و آگاهی تالو پیدای می‌کند. پژوهش در «هستی» دغدغه دائمی ذهن بشر است، زیرا ذهن تشنه، کنجکاو و در پی حقیقت آدمی جز از طریق دست‌یابی به چشمه زلال حقیقت سیراب نمی‌گردد، رنج‌ها و آلامی که بشر از آغاز تاکنون بر خود همواره ساخته است تا با استفاده از ابزارهای قابل دسترس عصر خویش پرده از اسرار و رموز سر به مهر هستی بردارد، خود گواه این واقعیت است (فراهانی و عربی، ۱۳۸۴، ص ۱۳).

تهیه طرح تحقیق گام مهم و نسبتاً مشکل در فرایند تحقیق است. در بسیاری از مؤسسات و دانشگاه‌ها، پیش از آنکه هر طرحی تأیید شود، باید طرح پیشنهادی آن به آنها تسلیم شود. براساس طرح پیشنهادی، موضوع تحقیق ارزیابی می‌شود. بنابراین، یک طرح تحقیق فقط در صورتی با ارزش است که طرح پیشنهادی آن به خوبی و با رعایت اصول علمی طراحی شده باشد. با توجه به اهمیت نحوه تهیه و نگارش طرح تحقیق، مقالات و کتاب‌های مختلفی برای راهنمایی دانشجویان و پژوهشگران مبتدی از سوی استادان دانشگاه‌ها و محققان کشورمان به چاپ رسیده است. یکی از این کتاب‌ها، کتاب روش تدوین طرح‌های پژوهشی یا پروپوزال نویسی اثر فریدون کامران، عضو هیئت علمی و رئیس دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه آزاد اسلامی، واحد رودهن است.

معرفی کتاب

این کتاب در شش فصل تدوین شده است. در فصل نخست به علل و انگیزه‌های انتخاب موضوع و مشخصه‌های

Research

علم برای آنکه بتواند
پویایی خود را حفظ
کند، باید پیوسته
گستره خود را در
زمینه‌های مختلف
افزایش دهد. نیز در
صدد حل مسائل و
معضلات برآید. بدین
ترتیب برای نیل به
این دو مهم، پژوهش
قطعا نقشی کلیدی
خواهد داشت

موضوع (کلی‌نبودن، تعیین موضوع، سودمندی، ابتکار و نوآوری، تحقیق‌پذیری، مقتضیات علمی از نظر امکانات علمی حاکم در زمان و مکان و توانایی علمی محقق و مقتضیات فرهنگی سیاسی)، تعریف و تعیین اجزای طرح مسئله پرداخته شده است. در صفحه ۳۴، درباره اهمیت تدوین بیان مسئله تحقیق چنین آمده است: پس از اینکه موضوع تحقیق مشخص شد، محقق باید حداکثر در یک یا دو صفحه کاملاً روشن کند که می‌خواهد به اجرای چه کاری بپردازد؛ مسئله موردتحقیقش را با توجه به سابقه تاریخی موضوع، نقد و بررسی اجمالی نظریه‌ها، و نگاهی به روش تحقیق پاره‌ای از تحقیقاتی که قبلاً دیگران درخصوص موضوع موردبررسی انجام داده‌اند، باز کند.

نگارنده در فصل دوم به تعریف و ویژگی‌های فرضیه پرداخته و می‌نویسد: فرضیه در بررسی‌های اجتماعی اهمیت زیادی دارد، به طوری که شاید هیچ تحقیقی را نتوان بدون مطرح کردن فرضیه و توجیه آن انجام داد و فرضیه راهنمای پژوهشگر در تحقیق است و موجب می‌شود که پژوهشگر آسان‌تر به اطلاعات مهم و موردنظر در پژوهش دست یابد. محقق در تدوین فرضیه باید آن را طوری تدوین کند که واضح، عینی، منطقی و قابل‌بررسی باشد. فرضیه‌ها از نظر تعیین نوع روابط بین متغیرها به انواع مختلفی مانند فرضیه‌های توصیفی^۲، تحلیلی^۳، ناشی از نظریه، ساده و چندمتغیر تقسیم می‌شوند. همچنین فرضیه‌ها از نظر آماری به جهت‌دار و بدون جهت تقسیم شده، به طوری که در فرضیه‌های جهت‌دار جهت مثبت یا منفی، برخلاف فرضیه بدون جهت، رابطه مستقیم یا معکوس بین متغیرها مشخص می‌شود (ص ۵۱).

به عبارت دیگر فرضیه پیش‌بینی رابطه منطقی موجود میان دو یا چند امر یا پدیده اجتماعی است که در تحقیقات اجتماعی آنها را «متغیر»^۴ می‌نامند. متغیر عبارت از پدیده یا مفهومی است که بر اثر عاملی تغییر می‌کند، یا خود باعث تغییر می‌شود. به عبارت دیگر هر پدیده اجتماعی، صفت، عدد یا عنصر کمی و کیفی که در برابر صفت، عدد یا عنصر کمی و کیفی دیگر تغییر کند، متغیر نامیده می‌شود (ص ۵۳). متغیرها با هم ارتباط و کنش متقابل دارند، تأثیر متغیری بر متغیر دیگر را می‌توان سنجش و اندازه‌گیری کرد. بر این اساس متغیرها دارای ویژگی تغییرپذیری و سنجش‌پذیری هستند (ص ۵۴).

در فصل سوم، متغیرها به انواع متغیرهای مستقل، وابسته، واسطه و مزاحم تقسیم شده‌اند. همچنین متغیرها برحسب مقیاس‌های اندازه‌گیری اسمی و رتبه‌ای به کمی و کیفی، یک‌سویه، دوسویه یا چندسویه تقسیم شده است.

در هر تحقیقی محقق باید تعیین کند که متغیرهای خود را چگونه و با چه معیارهایی اندازه‌گیری خواهد کرد (ص ۵۷). در فصل چهارم، در تعریف عملیاتی متغیرها، چگونگی سنجیدن متغیرها بررسی شده است. به طوری که، در تعریف عملیاتی متغیرها، تعیین شاخص‌های اندازه‌گیری و چگونگی سنجش متغیرها، دو مرحله مهم در عملیاتی کردن متغیرها هستند. همچنین، محقق پس از تعیین متغیرهای مورد مطالعه باید سطوح سنجش آنها (اسمی، رتبه‌ای، فاصله‌ای و نسبی) را مشخص کند. سپس برای سنجش متغیرها به تعیین مقیاس اندازه‌گیری متغیرها اقدام کند (ص ۶۷). مقیاس‌های اندازه‌گیری مختلفی مانند گاتمن، لیکرت و بوگاردوس بیش از سایر مقیاس‌ها مورد استفاده قرار می‌گیرد، اما شایان ذکر است که هیچ کدام از این مقیاس‌ها را نمی‌توان وحی منزل یا یگانه‌ترین مقیاس سنجش متغیر مورد مطالعه تلقی کرد، بلکه هر محقق می‌تواند با تکیه بر یک نظریه‌پردازی قوی و مستدل برای سنجش متغیر مورد نظرش استفاده کند (ص ۶۹).

در فصل پنجم، اشاره شده است که جهت نگارش و تدوین یک طرح تحقیقاتی، باید روش تحقیق مشخص شود. بنابراین پژوهشگر برای نگارش روش تحقیق خود حداقل باید تعیین نوع تحقیق، جامعه آماری، واحد مورد مطالعه، شیوه جمع‌آوری اطلاعات، روش نمونه‌گیری، روش تعیین یا تخمین نمونه‌گیری و ابزار تحقیق خود را با تعیین پایایی یا روایی روشن کند. چنانچه محقق با تعیین نوع تحقیق روشن می‌سازد که برای جمع‌آوری اطلاعات از چه روشی استفاده خواهد کرد؟ در کجا و چگونه اطلاعات مورد نیاز خود را به دست خواهد آورد؟ یا با چه شیوه‌ای از آنها استفاده خواهد کرد؟ پس محقق برای اینکه تکلیف خود را روشن کند، سردرگم نشود و دقیقاً بتواند روش کار را کاملاً تعیین کند، در قدم اول باید نوع تحقیقش (پهنانگر، ژرفانگر، ایستاد، پویا، کمی، کیفی، اکتشافی، تحلیلی، تبیینی، تاریخی، تحلیل محتوا و فراتحلیل) را مشخص سازد (ص ۸۵).

پس از تعیین نوع تحقیق، محقق باید در طرح مقدماتی خود جامعه مورد مطالعه‌ای را مشخص کند. تعیین جامعه آماری ضمن اینکه دامنه کار محقق را روشن می‌کند، توجه او به چگونگی انتخاب نمونه آمار را نیز نشان خواهد داد. زیرا نمونه آماری باید به گونه‌ای انتخاب شود که اولاً متناسب با جامعه مورد مطالعه باشد و ثانیاً تمام مشخصه‌های جامعه آماری را داشته باشد. پس توجه به دامنه و خصوصیات جامعه آماری در چگونگی جامعه آماری و چگونگی تهیه و تخمین نمونه آماری مؤثر است (ص ۱۰۱). همچنین پژوهشگر در طرح تحقیق، روش یا روش‌هایی را که با به کارگیری آنها می‌تواند به اطلاعات دست یابد، مشخص می‌کند. برای جمع‌آوری اطلاعات می‌توان از شیوه‌های مصاحبه، مشاهده، کتابخانه، مکاتبه و مباحثه استفاده کرد. در اجرای تحقیق از وسایل و ابزار مختلفی برای ثبت و ضبط مدارک و اطلاعات استفاده می‌شود تا محقق بتواند در صورت لزوم به آسانی به آنها مراجعه و آنها را دسته‌بندی کند و در نهایت مورد تجزیه و تحلیل قرار دهد. از جمله ابزاری که معمولاً با هدف جمع‌آوری و ضبط اطلاعات مورد استفاده قرار می‌گیرند، می‌توان از پرسشنامه، ضبط صوت، فیلم، عکس، اسلاید، فیش‌های اطلاعاتی، رایانه و غیره نام برد (ص ۱۱۸).

از مسائل مهم در انتخاب ابزار سنجش در تحقیق، داشتن روایی و پایایی قابل قبول آنهاست. معمولاً آزمون‌های استاندارد شده از روایی و پایایی مناسبی برخوردارند، از این رو، محققان می‌توانند آنها را با اطمینان به کار گیرند؛ ولی ابزار محقق ساخته فاقد چنین اطمینانی هستند و محقق باید از روایی و پایایی آنها اطمینان حاصل کند. از روش‌های بازآزمایی، موازی، همسانی درونی، آلفای کراباخ و دونیمه کردن برای تعیین پایایی و از روش‌های اعتبار محتوا، صوری، تجربی، هم‌زمان و پیش‌بین برای تعیین روایی استفاده می‌شود (ص ۱۳۳). همچنین در تحقیقاتی از نوع پهنانگر، محقق باید از طریق روش‌های نمونه‌گیری نسبت به انتخاب اعضای نمونه از جامعه مورد بررسی اقدام کند. روش‌های نمونه‌گیری غیر تصادفی (سه‌میه‌ای) به انواعی چون نمونه‌های در دسترس، نمونه‌های افراد داوطلب، نمونه‌های هدفمند و نمونه‌های اتفاقی؛ و نمونه‌گیری تصادفی به انواع مختلفی چون نمونه‌گیری تصادفی ساده، نمونه‌گیری نظام‌مند، نمونه‌گیری تصادفی طبقه‌بندی شده و خوشه‌ای تقسیم شده‌اند (ص ۱۳۹).

یکی از موارد دیگری که پژوهشگر لازم است در طرح تحقیق خود روشن کند، تعیین اندازه نمونه با توجه به نوع تحقیق، هدف تحقیق، پیچیدگی طرح، مقدار خطای قابل تحمل، محدودیت‌های زمانی و مالی و پژوهش قبلی در حوزه مورد نظر است. مرحله دیگری که در نگارش طرح تحقیق باید مدنظر قرار گیرد، تعیین روش‌های آماری است که محقق برای یافتن رابطه معنادار یا قابل قبول بین متغیرها، به کار می‌گیرد (ص ۱۵۴). آخرین مرحله‌ای که در یک طرح پژوهشی باید مدنظر قرار گیرد، طبقه‌بندی و زمان‌بندی فعالیت‌های مربوط به طرح تحقیق است، که معمولاً

از مسائل مهم در انتخاب ابزار سنجش در تحقیق، داشتن روایی و پایایی قابل قبول آنهاست. معمولاً آزمون‌های استاندارد شده از روایی و پایایی مناسبی برخوردارند، از این رو، محققان می‌توانند آنها را با اطمینان به کار گیرند

برای نشان دادن این نوع فعالیت‌ها از نمودارهای ستونی گانت یا نمودار مهره‌ای استفاده می‌شود. در این نمودارها به صورت ستونی تمام فعالیت‌ها دسته‌بندی می‌شود، شروع و خاتمه هر فعالیت نیز مشخص می‌گردد. همچنین در این نمودار فعالیت‌های هم‌زمان، سری و حتی فعالیت‌هایی که شروعشان پس از اجرای قسمتی از یک فعالیت قبلی میسر است، نشان داده می‌شوند (ص ۱۶۳).

ویژگی‌های کتاب

از جمله مهم‌ترین ویژگی‌های کتاب می‌توان به موارد زیر اشاره کرد.
 - طرح موضوعات گسترده درخصوص فرضیه و انواع آن، متغیرهای تحقیق و شیوه‌های عملیاتی کردن آنها، انواع تحقیق، شیوه‌های جمع‌آوری اطلاعات، ابزار تحقیق و روش‌های نمونه‌گیری.
 - کتاب زبانی ساده دارد و نثر آن روان است و مخاطبان مختلف در سطوح گوناگون می‌توانند از آن بهره ببرند.
 همچنین اگر موارد ذیل در چاپ مجدد کتاب مدنظر قرار گیرد، می‌تواند در راهنمایی دانشجویان و محققان کشور مفید و مؤثر باشد.
 - در مقدمه کتاب کمتر به محتوای کتاب و اهداف آن پرداخته شده تا خواننده را برای خواندن متن آماده کند.
 - فقدان یک مدل مشخص برای تهیه طرح تحقیق از مهم‌ترین نقاط ضعف این کتاب است.
 - در پایان فصل‌های کتاب (ص ۴۹، ۵۲، ۶۱، ۶۱، ۸۱) هیچ نتیجه‌گیری، سخن پایانی و تمرین برای دانشجویان دیده نمی‌شود.
 - متأسفانه اشتباهات چاپی در برخی از صفحات (۴۸، ۱۱۶، ۱۱۸، ۱۳۱، ۱۳۲، ۱۳۷، ۱۴۳) دیده می‌شود.
 - با وجود اینکه در این کتاب به طور مفصل به طرح مسئله و فرضیه پرداخته شده است، متأسفانه به اهمیت و ضرورت تحقیق و اهداف و انواع آن خیلی کم اشاره شده است.
 - بهتر بود در این کتاب تفاوت بین سؤالات تحقیق (نه مسئله تحقیق) با فرضیه‌های تحقیق و دلیل ارائه آنها بحث می‌شد.

- با تقسیم‌بندی مناسب و روشن بین نوع تحقیق (تحقیقات) (۱) پهنانگر ژرفانگر، ۲. ایستا پویا، ۳. کیفی کمی، ۴. اکتشافی تحلیلی تبیینی، ۵. مقطعی طولی) و روش‌های تحقیق (تاریخی، موردی، همبستگی، تجربی، نیمه‌تجربی، پس از وقوع و عملی) اجرای آن، می‌توان خواننده را از سردرگمی و انتخاب روش اجرای مناسب تحقیق کمک کرد.
 - باتوجه به اینکه این کتاب، راهنمایی آموزشی است، بهتر است مطالب و نکات مهم پررنگ در داخل کادر درج گردد تا توجه خواننده به آنها جلب شود.
 - پیشنهاد می‌شود با توجه به اهمیت موضوع کتاب، در پایان هر فصل برای مطالعه بیشتر منابع مختلفی معرفی شود.
 در پایان به اهتمام مؤلف در ارائه همین مقدار مطالب ارائه شده ارج نهاده و از اینکه در پرکردن خلأ علمی کوشیده‌اند، سپاسگزاریم.

پی‌نوشت‌ها:

1. nikkhou2000@yahoo.com
2. Descriptive Hypothesis
3. Analytic
4. Variable

مأخذ:

- فراهانی، حجت‌اله و حمیدرضا عربی (۱۳۸۴). روش‌های پیشرفته پژوهش در علوم انسانی، اصفهان: انتشارات جهاد دانشگاهی.

باتوجه به اینکه این

کتاب، راهنمایی

آموزشی است، بهتر

است مطالب و نکات

مهم پررنگ در داخل

کادر درج گردد تا

توجه خواننده به آنها

جلب شود